

SOLIQ TO'LOVCHILAR FAOLIYATINI SEGMENTLASH ASOSIDA SOLIQ XAVFLARINI ANIQLASH VA BAHOLASHNING AMALIY YONDASHUVLARI

Elbaeva Muqaddas Rashidovna

Toshkent arxitektura qurilish universiteti
dotsent v.b. PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada soliq riskini aniqlash va boshqarishda soliq to'lovchilar faoliyatini segmentlash va soliq xavfi tahlili ishlab chiqishning turli nazariy yondashuvlari muhokama qilinadi. Har qanday subyektning moliyaviy faoliyati xavf-xatarlarga to'la. Xatarlarning oqibatlarini kamaytirish uchun xavflarni boshqarishning samarali tizimini ishlab chiqarish zarur. Kuzatuvlar doirasida soliq xavflarini kelib chiqish sabablarini aniqlash, boshqarish, soliq xavflarini yo'q qilish, kamaytirish tizimning yetarli darajada rivojlanmaganligi, soliq xavflarni yanada chuqurroq o'rganish zarurligini belgilaydi. Maqolada soliq to'lovchilar faoliyatini segmentlash masalalari va ularni aniqlash bosqichlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: soliq xavfi, soliq xavflarni boshqarish, xavflarni kamaytirish, soliq to'lovchilar faoliyatini segmentlash.

Аннотация

В данной статье рассматриваются различные теоретические подходы к сегментированию деятельности налогоплательщиков и разработке анализа налогового риска в выявлении и управлении налоговым риском. Финансовая деятельность любого субъекта чревата рисками. Для снижения последствий рисков необходимо разработать эффективную систему управления рисками. Недостаточно развитая система выявления, управления, устранения, снижения налоговых рисков в рамках наших наблюдений определяет необходимость более глубокого изучения налоговых рисков. В статье рассмотрены вопросы сегментации деятельности налогоплательщиков и этапы их определения.

Ключевые слова: налоговый риск, налог управление рисками, снижение рисков, сегментирование деятельности налогоплательщиков.

Abstract

This article discusses various theoretical approaches to segmenting taxpayer activities and developing tax risk analysis in determining and managing tax risk. The financial activities of any subject are fraught with risks. To reduce the consequences of risks, it is necessary to produce an effective risk management system. The identification, management, elimination of tax risks, mitigation of tax risks in the framework of our observations determines the insufficient development of the system, the need for a more thorough study of tax risks. The article discusses issues of segmentation of taxpayer activities and the stages of their identification.

Keywords: tax risk, Tax Risk Management, Risk Reduction, segmentation of taxpayer activities.

KIRISH

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvar 1-son "Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi¹ qaroriga muvofiq, soliq to'lovchilarni segmentlash deganda "Soliq majburiyatlarini bajarmaslik yoki to'liq bajarmaslik xavf darajasiga qarab soliq to'lovchilarni muayyan toifalarga ajratish" [1] deb ta'riflangan, aslida segmentlash esa, xavfning yuzaga kelish ehtimoliga va uning bo'lishi mumkin bo'lgan oqibatlariga bog'liq tarzda aniqlanadigan xavfning holatini ko'rsatib beradi. Qayd etilgan Nizomga ko'ra, soliq amaliyotida soliq xavfi asosan turli xil mezonlarga ko'ra, "soliq xavfini aniqlash, tahlil qilish va baholash" avtomatlashtirilgan dasturi orqali aniqlanadigan soliqqa oid huquqbuzarlik alomatlarida ko'rinadi va uni Real va potensial soliq xavfi doirasida tahlil qilinadi. Bundan ko'rinadiki, soliq tizimida "xavfning oldini olish, bartaraf etish va ularni imkon qadar kamaytirish, ularning qo'llanilish samaradorligini baholash, shuningdek, soliq to'g'risidagi Qonunchilik hujjatlari bajarilishi ustidan nazorat qilish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalda bajarishni, soliq organlarida mavjud axborot uzluksiz yangilanishini, tahlil etilishini va qayta ko'rib chiqilishini ta'minlashda" soliq to'lovchilarning faoliyatini segmentlash asosida baholab borish katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, tijorat risklari soliq risklarining asosi hisoblanadi. O'zbek olimlaridan Sh. Boboev o'zining ilmiy tadqiqotlarida soliqlarni prognoz qilish jarayoni soliq riski bilan doimiy bog'liq bo'ladi, agar, soliq riski to'g'ri baholansa, soliqlarni prognoz qilish jarayonidagi xatoliklar yoki aniqlikka ega ko'rsatkichlarning haqiqiy soliq tushumlari o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanadi degan fikrni bildiradi. [2] Xorijiy olimlarining ilmiy qarashlarini tahlil qiladigan bo'lsak, masalan, S. A. Filin soliq riskini moliyaviy xatoliklar asnosida baholagan va "soliq riski – bu moliyaviy faoliyati jarayonida soliq qonunchiligidagi noqulay o'zgarishlar yoki soliq to'lovlarini hisoblashdagi xatolar oqibatida iqtisodiyot subyekti duch kelishi mumkin bo'lgan zarar ehtimoli (xavfi)dir" [3] deb ta'rif bergan. Bird R.M. va Zolt E.M. (2008) "Tax Policy in Emerging Countries" asarida -soliq to'lovchilarga nisbatan differensial yondashuv soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirishi keltirib o'tilgan [4].

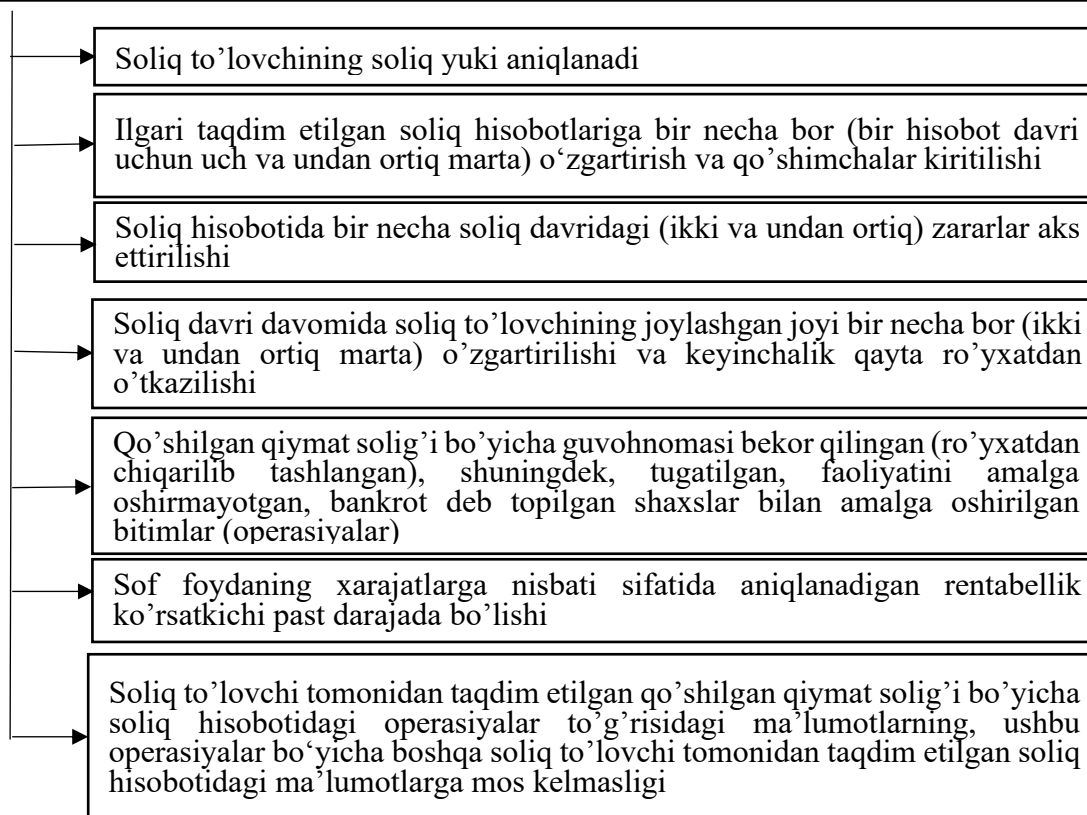
METODOLOGIYA

Soliq to'lovchilarning faoliyatini segmentlash asosida soliq xavfini aniqlash "soliq xavfini aniqlash, tahlil qilish va baholash" axborot tizimining "Soliq xavfini aniqlash, tahlil qilish va baholash" avtomatlashtirilgan dasturi hamda qo'shimcha manbalardan olingan ma'lumotlar tahlili asosida soliq to'lovchilar faoliyatida soliqlarni hisoblab chiqarish va (yoki) to'lash bo'yicha yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar to'g'risida tayyorlangan tahliliy axborot va jadvallarda har bir soliq

¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvar 1-son "Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-5206072>

to'lovchi bo'yicha soliq to'lashdan qochish xavfi yuqori bo'lgan yo'nalishlar hamda to'lanmasligi kutilayotgan soliqlar summasi alohida ko'rsatiladi.

Soliq to'lovchilar faolivatini segmentlash tartibi va mezonlari

1-rasm. Soliq to'lovchilar faoliyatini segmentlash tartibi va mezonlari [5]

Bundan tashqari, ushbu mezonlarga "Soliq kodeksiga asosan maxsus soliq rejimlarini qo'llash huquqini beradigan oborotlarini bir necha yil davomida bir milliard so'mdan past miqdorda soliq hisobotlarini taqdim etishi va o'tkazilgan soliq tekshiruvlari natijalari" ham kiradi.

Soliq to'lovchilar faoliyatini soliq to'lovchilar soliq xavfi darajasiga qarab past, o'rta va yuqori xavfli toifalarga ajratilishi, ma'lum bir mezonlarga asosan amalga oshiriladiki, biz uni 1- rasmda keltirib o'tganmiz.

O'z navbatida soliq auditida soliq to'lamaslik xavfini baholash mezoni asosida aniqlangan soliqlar va yig'implarni to'lamaslik xavfi ochib berilishi (oshkor qilinishi), ya'ni, soliq bazasini to'g'ri shakllanishi (yashirilishi), narxlarni pasaytirib (ko'paytirib) ko'rsatish orqali soliq bazasini yashirish holatlari, yuklarni tovar-kuzatuv hujjatlarini rasmiylashtirmasdan yoxud soxta hujjatlar bo'yicha tashilishi, tovarlarni sotishdan (xizmat ko'rsatishdan) olingan tushumni hisobot davridan keyingi davrga o'tkazilishi (sotish hajmini va daromadni (foydati) qasddan kamaytirilishi), byudjetdan moliyalashtirilgan qurilish (pudrat) ishlarida soliq kodeksi talablari (242-moddasi)ga rioya qilinmasligi, byudjetdan bajarilgan ishlar uchun olingan mablag'larga EHF rasmiylashtirmaslik holatlariga alohida e'tibor berilishi lozim bo'ladi.

Soliq to'lovchilarning faoliyatini segmentlash asosida ayrim soliq to'lovchilarda o'tkazilgan turli shakllardagi soliq auditi natijalari shuni ko'rsatadiki, tanlab olingan korxonalarda ma'lum vaqt davomida xavf summasi aniqlanib, soliq xavfi darajasi foyda solig'ida katta ulushni egallagan, keyingi o'rinda esa, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliq xavfi yuqori bo'lgan. Bu aniqlangan soliq xavfi summasi natijalarining tahlilini amalga oshirishda soliq auditida shuningdek soxta tadbirkorlik xavflari (ko'zbo'yamachilik uchun bitimlar tuzilishi, "bir kunlik" firmalar tashkil etilishi, bank pul aylanmasi mavjud bo'lmasdan EHF rasmiylashtirish, rasmiylashtirilmagan (kirim qilinmagan) tovarlarni saqlash, ulardan foydalanish va realizatsiya qilish holati, haqiqatda amalga oshirilgan bank aylanmalari bo'yicha EHF rasmiylashtirmaslik orqali soliq rejimlaridan foydalanish huquqini suiiste'mol qilinishi, import-eksport operatsiyalarni amalga oshirmasdan soxta hujjatlar asosida QQS qaytarish uchun ariza berilishi, nazorat-kassa texnikasining fiskal xotirasi xizmati dasturiga noqonuniy ravishda o'zgartirish kiritish yoki realizatsiya hajmini kiritmaslik holatlari)ini ham tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bundan tashqari soliq to'lovchilarning faoliyatini segmentlash natijasida soliq auditini o'tkazish jarayonida soliqlarni to'lamaslik xavflariga alohida e'tibor berish lozim bo'ladi. Bizningcha, bu jarayonda: yirik miqdorda soliq qarzdorligini hosil qilinishi, qisqa muddatda yirik miqdorda soliq qarzi hosil qilib soxta bankrotlik e'lon qilinishi, korxonalarni qo'shib yuborish yoki qo'shib olish orqali soliq qarzdorlikni yoki hisoblangan soliqlarni to'lamaslik holatlari va xarajatlarni sun'iy ravishda oshirib ko'rsatish hisobiga soliqlarni to'lamaslik holatlariga alohida e'tibor qaratilishi zarur bo'ladi.

Soliq auditi o'tkazishda soliq to'lovchi hisobotlarining aniqliligini tekshirish lozim bo'ladi. Bunda bir necha xildagi hisobotlarni olib ularning arifmetikasi tekshiriladi. Masalan, Sotuv registrlarining yig'indisi, to'lovlarning yig'indisi, xarajatlar yig'indisi va hokazo.

Soliq to'lovchilar faoliyatini soliq xavfini aniqlash maqsadida segmentlashning mezonlarini doimo takomillashtirib borish lozim bo'ladi. Segmentlash bu aslida dastlabki, toifalash bo'lib, uning xulosalariga ko'ra o'tkaziladigan soliq auditlari natijalari esa, oxirgi uch yillik natijalariga ko'ra soliq auditida ko'proq soliqdan qochish holatlari aniqlanganligini tahlillar ko'rsatmoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan nazorat tadbirlari yakuni bilan taqdim qilingan xavf summasini tasdig'ini topish holatini amaliy holat bilan taqqoslashda ish haqi fondini yashirilishi ya'ni, ish beruvchi bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan xodimlarning haqiqiy soni va ish haqi summasini soliq hisobotida aks ettirmaslik yoki pasaytirib ko'rsatish holatlarini, soliq rejalashtirishda soliq to'lamaslik maqsadida agressiv usullaridan foydalanish orqali korxonalar foydasini nol yoki zarar bilan yuritilishini, soliqlarni to'lamaslik yoki to'liq to'lamaslik maqsadida korxonalar faoliyatiga tegishli bo'lmagan imtiyozlardan foydalanishi, ustav fondi bilan bog'liq soliq xavfi doirasida yirik miqdorda pul mablag'lari, bino va inshootlar, qurilish mollari, tovar moddiy boyliklar

(manbasi ko'rsatilmagan) holda ustav fondiga kiritilishi va realizatsiya qilinishi holatlari nuqtai nazaridan segment tahlili va auditni amalga oshirish samarali bo'ladi.

Shuning uchun soliq auditida fikrimizcha, quyidagi holatlarga: tashqi savdo operatsiyalari bo'yicha soliq xavflari reyestriga kiruvchi — tashqi savdo operatsiyalari bo'yicha norezident daromad solig'i va import qilingan xizmatlardan QQSni to'g'ri hisoblanishi, eksport-import operatsiyasida tovarlar narxini bozor narxidan baland miqdorda past yoki yuqori ko'rsatilishi, bir tovarni davlatlar o'rtasida bir necha marotaba eksport/importini amalga oshirish orqali soliq bazasini yashirish yoki asossiz soliq xavfi olinishi ("Karusel" firibgarlik sxemasi), tashqi savdo operatsiyalarida soxta debitor/kreditor qarzlarni hosil qilish orqali soliq to'lashdan bo'yin tovlash, QQS bo'yicha "0" nol stavkadan foydalanish maqsadida kirimsiz tovarlarni eksport qilish, o'zaro aloqador shaxslar tomonidan transfert narxlar bo'yicha soliq to'lashdan bo'yin tovlash va shu kabilarga ham e'tibor berib tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1. Shuni ham ta'kidlash lozimki, soliq tizimida segmentlash, soliq xavfini aniqlash va uning darajasini baholash O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvar 1-son "Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi qarori asosida amalga oshiriladi. Ushbu qarorga muvofiq, "soliq xavfi darajasi soliq xavfi mezonlari 1 dan 100 gacha bo'lgan ballar asosida aniqlanadi, soliq xavfi darajasiga qarab soliq to'lovchilar dastur orqali soliq xavfi darajasini aniqlash mezoniga belgilangan ballar va potensial soliq xavfi asosida baholanadi hamda toifalarga ajratiladi.

"Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va ularni soliq xavfi darajasi bo'yicha toifalash tartibi to'g'risida NIZOM"ga ko'ra, soliq bo'yicha soliq xavfini tahlil qilish ma'lum bir mezonlar (ko'rsatkichlar)ni ko'rib chiqish tartibida amalga oshiriladi. Unga muvofiq, soliq to'lovchilarning "xarajatlar va daromadlar miqdori, ularning dinamikasi, soliq majburiyatlari o'z vaqtida bajarilishi, joriy soliq davrida hisoblangan soliqlarning avvalgi soliq davrlarida hisoblangan soliqlar miqdoriga muvofiqligi (kamayishi, ko'payishi) holati; davlat organlari va tashkilotlar tomonidan soliq organlariga taqdim etilgan ma'lumotlardagi ko'rsatkichlarning soliq to'lovchilarning soliq va moliyaviy hisobotlaridagi ko'rsatkichlariga muvofiqligi; foydalanilgan soliq imtiyozlarining soliq to'g'risidagi Qonunchilik hujjatlariga muvofiqligi; sof foydaning sof tushumga (tovarlar va xizmatlar realizatsiya qilishda olingan daromad aktsiz va qo'shilgan qiymat solig'isiz hisoblangan summa) nisbati sifatida aniqlanadigan rentabellik ko'rsatkichi hamda sof foydaning xarajatlarga nisbati kabi rentabellik ko'rsatkichi"¹ va shu kabilarning tahlili amalga oshiriladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, soliq to'lovchilarni segmentlash – ularning soliq majburiyatlarini bajarmaslik xavfi darajasiga qarab toifalash bo'lib, soliq xavfini

¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvar 1-son "Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-5206072>

aniqlash, baholash va oldini olishda muhim vositadir. Bu jarayon avtomatlashtirilgan tizimlar orqali amalga oshiriladi va soliq auditi samaradorligini oshiradi. Segmentlash natijasida soliqdan bo'yin tovlash holatlari aniqlanib, yuqori xavfli toifalarga e'tibor kuchaytiriladi. Bu esa byudjet tushumlarini oshirish va soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston amaliyotida soliq to'lovchilarni segmentlash va xavfni baholash bo'yicha sezilarli siljishlar kuzatilmoqda. Biroq, mavjud tizimlarning ba'zi funksiyalari cheklangan bo'lib, to'liq sun'iy intellekt va ilg'or analitika texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati hali to'liq ishga tushirilmagan.

Xalqaro tajriba, xususan OECD va IMF tavsiyalari, soliq xavfini tashxislash, baholash va nazorat qilishda tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 7-yanvar 1-son " Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-5206072>

3. Sh.B. Boboev. Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar bo'yicha tushumlarni prognoz qilish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi Avtoreferati. Toshkent. 2020-yil. 19 b.

4. Filin S. A. Moliyaviy risk va moliyaviy risklarni samarali boshqarish va ta'minlash jarayonida moliyaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi tarkibi. // Moliya va kredit. — 2002. — № 3. 26-b

5. Bird R.M. va Zolt E.M. (2008) "Tax Policy in Emerging Countries" Environment and Planning C: Government and Policy, Vol. 26, pp. 73-86, 2008. UCLA School of Law, Law-Econ Research Paper No. 08-18

6. Elbayeva M.R. "Soliq tizimida soliq risklarini boshqarishni takomillashtirish" Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent 2023-yil

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir: Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Ingliz tili muharriri: Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Rus tili muharriri: Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Musahhah: Karimova Shirin Zoxid qizi
Sahifalovchi va dizaynerlar: Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, aprel, 4-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**